

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2019, 12: 121-151

Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

A Comparative Analysis on Early Childhood Religious Education Approaches

Aybiçe Tosun

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din
Eğitimi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology,
Department Religious Education

Eskişehir, Turkey

atosun@ogu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6555-419X

Kübra Yıldız

Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlköğretim
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı

Research Assistant, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology,
Department Religious Culture and Moral Education

k.yildiz@ogu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6828-2214

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Nisan / April 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 12 **Sayfa / Pages:** 121-151

Atıf / Cite as: Tosun, Aybiçe – Yıldız, Kübra. “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz [A Comparative Analysis on Early Childhood Religious Education Approaches]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 12 (June 2019): 121-151.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/amailad>

A Comparative Analysis on Early Childhood Religious Education Approaches

Abstract

Religious and moral education on early childhood period has been discussed in the world and in our country from different aspects. These discussions are mostly focusing on the possibility and content of this kind of education and its curriculum. Knowing about the approaches and outcomes of early childhood religious/moral education from different countries may contribute from a different perspective to these discussions. In this context this article aims to examine and evaluate The Good Shepherd, The Godly Play, The Gift to the Child and moral part of Waldorf approaches in the aspects of developmental stages, religious education approaches, learning environments, methods, materials, age, content and evaluation. Document review has been employed as data gathering method. All the approaches put the play and the educational toys in the center of learning plan and focus on interpersonal communication, relationship with nature and social awareness. As Godly Play and Good Shepherd offers a content for a specific religious belief they can be considered as a part of *religious learning* approach. On the other hand, Gift to the Child and Waldorf never focus specific religions and offers a multicultural learning setting so they can be considered as a part of *learning about religion*. Godly Play and Good Shepherd determine materials and methods according to Montessori approach but Gift to the Child and Waldorf do not follow a specific approach for teaching and learning process.

Summary

Religious education practices in early childhood is an ongoing debate in Turkey like other countries. The level, method and content of religious, ethics and values education are challenging topics in the field of the educational sciences, particularly the religious education. In some societies that have been

conducting religious education studies in the early childhood for many years, it is possible to come across a number of approaches and practices which developed specifically for early childhood. Today, these approaches continue to be practiced in various countries following the long-term programmes as well as research and developments in the field. These approaches have been shaped according to different needs that exist in different societies and continue to change and evolve according to the current needs of educational environments and communities.

The aim of this study is to analyse and compare the approaches of early childhood religious education in terms of method, material, content, developmental period, evaluation stage and religious education approach and to discuss the possibilities and limitations of religious education in early childhood. Unfortunately, there are not sufficient studies regarding religious education practices in early childhood in our Turkey, the quality of the educations of the institutions providing religious education at the early childhood level is also questionable.

Three different early childhood religious education approaches and one separate early childhood educational method are selected for this article to be examined. The first one is called The Good Shepherd, the second one is called Godly Play and the last one is called The Gift to the Child. In addition to The Good Shepherd and Godly Play methods and The Gift to the Child approaches, the article also focuses on the ethics and value education in the Waldorf approach. These are the most popular approaches that have been used in different countries for a long time and there are researches on details of educational practices, methods and effects of them.

It is possible to evaluate the approaches and methods comparatively in terms of various aspects of the educational processes. It will be appropriate to perform the relevant examination by considering the stages of planning, implementation and evaluation of education and the sub-headings of these stages. The basic characteristics and comparison criteria of the approaches and methods were determined according to developmental features, age, religious education approaches, learning environments, methods, materials, content and evaluation areas. While developing a learning content that will support the religious, spiritual and moral development in the early childhood, a delicate process should be followed by considering many education-related factors such as the content, educational level of the students, materials, learning environment, methods and techniques, religious education approach.

As a result, it can be said that all of the approaches created their lessons in a student-centered educational environment and they all use different materials during the educational process. The Good Shephard and The Godly Play are faith and church oriented and can be used in lessons created around the *religious education* and they use sacred texts, stories and rites during the education. Gift to the Child and Waldorf can be use multicultural and interreligious education in the schools, Gift to the Child brings examples from daily life for values and ethic education and Waldorf includes ontological questions to the curriculum. The Good Shephard created its content considering developmental stages of students, mental and emotional developments are very important for Gift to the Child and Waldorf approaches, but it seems like The Godly Play does not really focus on any of the developmental features.

Children's interactions with the nature, their perceptions of animals and plants, their relations with each other and the rest of the society seem to be the basis of their education in early childhood. From this point of view, while developing religious education in the early childhood in our country, examining the approaches that are being practiced in the world in terms of techniques and materials can offer different perspectives.

Creating curriculums and contents for early childhood religious, spiritual or ethics education requires a deep and broad preliminary examination on all aspects. We discuss that the developmental stage of child, content, material, educational environment, methods, and religious educational approach should be examined before the curriculum development. these criteria can be change with the expectation of the society from education, contemporary trends, social development etc. But it is a necessity to study all the aspects of early childhood to develop a special and unique early childhood approach for our society.

Keywords: Religious Education, Early Childhood Education, Godly Play, Good Shepherd, Gift to the Child.

Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Öz

Erken çocukluk döneminde din ve ahlak eğitimi ile ilgili uygulamalar ülkemizde ve dünyada çeşitli açılardan tartışılmaktadır. Söz konusu tartışmaların odağında hem bu tür bir eğitimin imkânı hem de içeriği yer

almaktadır. Farklı ülkelerde uzun yıllardır uygulanmakta olan erken çocukluk dönemi din eğitimi yaklaşımlarının etki alanlarını ve uygulama sonuçlarını ortaya koymanın bu tartışmalara farklı bir bakış açısı kazandırması kaçınılmazdır. Bu bağlamda makalenin amacı dünyada uygulanmakta olan The Good Shepherd, The Godly Play, The Gift to the Child ve Waldorf yaklaşımının ahlak eğitimi ile ilgili boyutunu, gelişim özellikleri, din eğitimi yaklaşımları, öğrenme ortamları, yöntem, materyal, yaş, içerik ve değerlendirme açılarından karşılaştırmaktır. Erken çocuklukta din eğitimi teorilerini kıyaslamayı amaçlayan bu makale doküman incelemesi yöntemiyle hazırlanmıştır. Yaklaşımlar incelendiğinde; tamamının oyun ve eğitsel oyuncakları öğretimin merkezine alarak kişilerarası iletişim, doğa ve toplum bilinci gibi konulara odaklandıkları görülmektedir. Godly Play ve The Good Shepherd yöntemleri belli bir dine ait temel hikaye ve özellikleri aktarmaları bakımından *dini öğrenme* yaklaşımına uygunken; The Gift to the Child ve Waldorf yaklaşımları ise herhangi bir dini öğretiyi benimsememeleri yönüyle *dinden öğrenme* yaklaşımına uygun gibi görünmektedir. Godly Play ve The Good Shepherd yöntemlerinde materyal ve yöntemlerin Montessori yaklaşımına uygun olarak belirlendiği görülürken, The Gift to the Child ve Waldorf herhangi bir yaklaşıma bağlılık göstermez.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Erken Çocukluk Eğitimi, Godly Play, Good Shepherd, Gift to the Child.

Giriş

Erken çocukluk döneminde din, ahlak ve değerler eğitiminin hangi aşamada, hangi yöntemlerle ve hangi içerikle verilmesi gerektiği başta din eğitimi olmak üzere eğitim bilimleri alanının önemli konuları arasında yer almaktadır. Ülkemizde okul öncesi kurumlarda ahlak ve değerler eğitimine dönük içeriklerin yer almaya başlaması ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde okul öncesi dönemde din eğitimi veren kurumların faaliyet göstermesi konunun önemine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Erken çocukluk döneminde din eğitimi çalışmalarını uzun yıllardır sürdüren bazı toplumlarda sadece bu alana özgü olarak geliştirilmiş birtakım yaklaşımlar ve uygulama örneklerine rastlamak mümkündür. Bu yaklaşımlar uzun süren uygulama ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinin ardından günümüzde de çeşitli ülkelerde

uygulanmaya devam etmektedir. Söz konusu yaklaşımlar farklı toplumlarda var olan farklı ihtiyaçlara göre şekillenmiş ve güncel ihtiyaçlara göre değişmeye ve gelişmeye devam etmektedir. Bir toplum ya da kültüre özgü bir eğitim yaklaşımının farklı kültür ve toplumlarda olduğu gibi kullanılması mümkün olmamakla birlikte farklı yaklaşımları bilimsel bir bakış açısıyla araştırmak, incelemek ve değerlendirmek yeni yaklaşımlar geliştirmek için bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Problem Durumu

Erken çocuklukta din eğitimi uygulamalarının ülkemizde herhangi bir ön çalışma, yöntem, strateji, yaklaşım belirleme gibi süreçlerden geçmeksizin çeşitli kurumlarda uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu eğitimi veren eğitimcilerin de erken çocukluk döneminde din eğitimi konusunda bir uzmanlıklarının olduğundan söz etmek pek mümkün değildir. Zira ülkemizde erken çocuklukta din eğitimi verebilecek kişilerin yetiştirilmesini amaçlayan lisans ya da lisansüstü düzeyde eğitim kurumları bulunmamaktadır. Bununla birlikte erken çocukluk döneminde din eğitimi veren kurumların eğitim programlarını ve ders içeriklerini nasıl ve neye göre tespit ettikleri de belirsizliğini koruyan konulardan bir tanesidir.

Küçük yaştaki çocukların zihinsel, duygusal ve fiziksel gelişimlerine uygun bir din eğitimi içeriği geliştirmek ve uygulamak uzmanlık gerektiren bir faaliyetler bütünüdür. Bu tür bir eğitimin çocuğun zihinsel ve duygusal gelişimine ve hayatının diğer aşamalarında manevi olanla ilişkisine zarar vermemek için alandan uygulama örneklerine ihtiyaç olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ülkemizde erken çocukluk dönemi din eğitimi uygulamaları için yeterli çalışma bulunmamakla birlikte erken çocukluk seviyesinde din eğitimi uygulayan kurumların söz konusu eğitimlerinin niteliği tartışmaya açık bir konudur. Bu bakımdan makalenin problemi erken çocukluk döneminde din eğitimi teorileriyle ilgili yeterli düzeyde literatürün bulunmaması ve bu eksikliğe bağlı olarak uygulamada karşılaşılan güçlükler olarak belirlenmiştir.

1. Godly Play, Good Shepherd, Gift to the Child ve Waldorf yaklaşımının ahlak eğitimi ile ilgili boyutları ne tür öğrenme ortamlarında kullanılabilir?

2. Godly Play, Good Shepherd, Gift to the Child ve Waldorf yaklaşımının ahlak eğitimi ile ilgili boyutlarının benzerlik ve farklılıklar yönünden birbirleriyle ilişkisi nedir?

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, dünyada erken çocukluk döneminde din eğitimi ile ilgili geliştirilmiş ve uygulanmakta olan yaklaşımları yöntem, materyal, içerik, gelişim dönemi, değerlendirme aşaması ve din eğitimi yaklaşımı açılarından inceleyerek karşılaştırmak ve bu yolla erken çocukluk döneminde din eğitiminin imkân ve sınırlılıklarını tartışmaktır.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Bunun için erken çocukluk dönemi din eğitimi yaklaşımları ile ilgili Türkçe ve İngilizce alanyazın taranmış ve böylece araştırmanın verilerine ulaşılmıştır. Ulaşılan veriler temalar halinde incelenmiş ve dünya çapında yürütülmekte olan üç temel erken çocuklukta din eğitimi yaklaşımı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi The Good Shepherd, ikincisi Godly Play ve sonuncusu ise The Gift to the Child olarak isimlendirilmektedir. Makalede The Good Shepherd ve Godly Play yöntemleri ve The Gift to the Child yaklaşımına ek olarak Waldorf yaklaşımının ahlak ve değer eğitimi ile ilgili yönü de incelemeye dahil edilmiştir.¹

Tespit edilen dört temel yaklaşım ve bu yaklaşımlara ilişkin yöntemlerle ilgili alanyazın taraması araştırmanın ana verilerini oluşturmuştur. Son adım olarak sınıflandırılan tüm veriler eğitim öğretim süreçlerinin aşamaları, içeriği, eğitim yaklaşımı, öğretmen ve öğrenci rolleri gibi alanlara göre karşılaştırılmış ve analiz edilmiştir.

---

¹ Makalede kavram karmaşasına yol açmamak açısından tüm yaklaşımlar orijinal isimleriyle yer alacaktır. Ayrıca buradaki kavramların büyük bir çoğunluğu belli bir dini ve kültürel arka plana sahip olduğu için Türkçeye çevirileri gerçek anlamlarını vermemektedir. Bu sebeple bu isimlendirmelerin orijinal dildeki şekliyle kalmasının daha uygun olduğunu söyleyebiliriz.

1. Erken Çocuklukta Din Eğitimi

Erken çocukluk döneminin genel özellikleri, bu dönemdeki ahlaki, manevi ya da dini gelişim ile ilgili teoriler ve sınıflandırmalar daha önce farklı çalışmalarda defalarca ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmanın odak noktasının erken çocukluk dönemi din eğitimi ihtiyacından ziyade konu ile ilgili dünyadaki uygulama örnekleri olmasından dolayı ahlaki gelişim evrelerinden ayrıntılı bir biçimde bahsedilmeyecektir.

Erken çocukluk dönemi eğitimi ile ilgili yapılan araştırmalar ve ortaya koyulan çalışmalar genel olarak Piaget'in bilişsel gelişim kuramı ile Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramına dayanmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramından da faydalanmaktadır. Çocukta dini duygu ve Tanrı düşüncesinin gelişimi konusunda yapılan araştırmalarda yine aynı kuramlar etkili olmaktadır (Oruç, 2014: 102; 2015: 2-3). Çocukta Tanrı düşüncesinin gelişmesi konusunda ortaya koyulan belirli teorilerden bahsetmek konumuz açısından yeterli olacağından makale içerisinde birkaç önemli teoriye yer verilmiştir.

Çocukta dini gelişim ile ilgili klasik düşüncüyü eleştiren Harms'a göre çocukluk dönemi dini gelişimi üç aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Buna göre, 3-6 yaşlar arası "Peri masalları evresi", 7-10 yaş "Gerçekçi evre", 11-18 yaş ise "Bireysel evre"dir. Konumuzla ilgili olan 3-6 yaş döneminde çocukta sadece derin ve orijinal bir dini tecrübe değil aynı zamanda onun doğasında daha derin bir şekilde kökleşmiş ve böylece diğer her şeyden daha önemli hale gelmiş bir dini tecrübe ve yaşantıdan söz edilebilir (Harms, 1944: 116).

Piaget'in çalışmalarından esinlenen Elkind'e göre ise, hangi dine mensup olursa olsun çocuklar benzer bilişsel ve duygusal gelişim aşamaları göstermektedir. Erken çocukluk döneminde çocuk 0-2 yaş arası "korunma dönemi"ndedir. Bu dönemde Tanrı'nın varlığını "nesnelerin sürekliliği" ilkesi ile anlamlandırır. Bir sonraki aşama olan 2-7 yaş arası ise "temsil arayışı"nı ifade eder. Zihinlerindeki Tanrı kavramını genel olarak içerisinde buldukları topluluk ya da cemaatlere göre şekillendirirler (Oruç, 2014: 106).

Çocuklarda dini gelişim konusunda çalışmalar yapan Goldman'a göre, ilk aşama 0-7 yaş dönemini kapsayan dindarlık-öncesi ya da sezgisel dini düşünce dönemidir (Goldman, 1964: 3). Bu dönemdeki çocuğun dini yaşam konusunda gerçek bir fikri oluşmamıştır. Gelişimsel olarak daha çok benmerkezci bir tavır takındığından çocuğun dini eğitimi de onun ihtiyaçlarına yönelik olacak şekilde verilmelidir (Goldman, 1964: 54).

Dini gelişim üzerine teorileri olan Fowler, her insanın yedi evrelik bir süreç içerisinde dini gelişimden geçtiğini ancak her bireyin bu süreçleri tamamlamada başarılı olamayacağını iddia eder. Bu yedi sürecin ilk iki aşaması ise erken çocukluk dönemini kapsamaktadır. 0-2 yaş "farklılaşmamış-ilksel inanç", 3-7 yaş "sezgisel-projektif inanç" dönemleridir. Bebeklikte şekillenmeye başlayan inanç formu ilksel inancı temsil eder. Buna göre anne-baba ve çevredekilerle etkileşim sonucunda ilk basit iman formu ortaya çıkar. Dilin oluşumundan önce başlayan bu dönem karşılıklılık ilkesi çerçevesinde şekillenir ve gelecekteki inancın temelini oluşturur (Fowler, 2000: 93-94).

Dini gelişim konusunda daha çok yetişkinlik dönemleri üzerine teorileri bulunan Westerhoff çocukluk dönemi Tanrı düşüncesinin gelişimi ve din eğitimi hakkında da yorumlarda bulunmuştur. Ona göre çocuklar bariz bir şekilde yetişkinlerden daha fazla dini eğilime sahiptirler. Bu nedenle yetişkinler gibi, dini hayatı yaşayabilme noktasında gerekli saygıyı hak ederler. Aynı şekilde onlar da diğer bireyler gibi Tanrı sözünün muhatabıdır. Çocuklara verilmesi gereken dini eğitimin beş şekilde yapılabileceğini iddia eder. Bunlar, inançla ilgili kıssalar anlatmak, dini ritüellerin farklı ortamlarda canlandırmasını yapmak, birlikte dua etmek, dini sorular hakkında konuşmak ve çocuğu dini hizmetler sahasında meşgul etmek, onların da aktif olmasını sağlamaktır (Miller-McLemore, 2006: 9).

Çocukların Tanrı düşüncesi üzerine araştırmalar yapan, özellikle de çocuk maneviyatı gibi bir alanın gelişmesine önemli bir katkı sağlayan ve çocukluk dönemini psikanalitik bir yaklaşımla inceleyen Coles'a göre, benimsedikleri dine göre çocukların Tanrı algıları değişiklik göstermekle birlikte ortak bir "kendi kendini araştırma düşüncesi"ni içermektedir. Bu araştırma sürecinin sonunda birey imana erişebileceği gibi inançsızlığı da tercih edebilir. Bu süreci

şekillendiren en önemli etken ise bireyin çocukluk dönemindeki çevresidir. Bu nedenle henüz okul öncesi dönemdeki bir çocuğa diğer dinlerin öğretimi pek sağlıklı olmayacaktır. Kendi inancı hakkındaki düşünceleri gelişmesini tamamlamamış olacağından diğer dinleri anlama süreci çocuk için zor olacaktır. Okul öncesi dönemdeki çocuğun diğer dinlerle olan ilişkisi sadece kültürel anlamıyla sınırlı kalmalıdır (Coles, 1990: 22).

Erken çocukluk dönemi dini gelişim teorilerine bağlı olarak bu alanda verilmesi gereken din eğitimine yönelik çeşitli uygulamalar da mevcuttur. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri sayılabilecek olan Maria Montessori yönteminin din eğitimi sahasında uygulanmasıdır (Oruç, 2015: 4). Makale içerisinde incelenecek olan The Good Shepherd ve Godly Play yöntemlerinin merkezinde Montessori Eğitim anlayışı yer almaktadır. Bu durum söz konusu yaklaşımların daha iyi anlaşılabilmesi için Montessori eğitiminin genel hatlarıyla burada yer almasını da gerekli kılmaktadır.

Montessori Eğitimi

Montessori, bireyin sahip olduğu gerçek potansiyelinin nitelikli bir eğitim ile ortaya çıkarılabileceğini savunarak, zihinsel engelli çocuklarla yaptığı çalışmaların olumlu sonuçlar vermesinin ardından eğitim metodunu genel çocukluk eğitimi alanında da uygulamıştır. Montessori eğitim metodunda, çocuklar özel olarak tasarlanmış, geleneksel yöntemlerin aksine öğretmenin gerekmedikçe müdahale etmediği bir eğitim ortamı içerisinde serbestçe hareket etme fırsatı tanınarak eğitilmektedir. Her bir çocuğun kendine has gelişim özelliklerine sahip olduğu göz önünde tutularak çocuğun bireyselliğine önem verilmektedir. Bu gelişim durumlarına göre çocuğun eğitiminde ihtiyaç duyulan her türlü materyal bahsedilen sınıf ortamında bulundurulmakta ve çocuğun “kendiliğinden yönlendirilmesi” hedeflenmektedir. Böyle bir sınıf ortamında verilen eğitimin temel ilkeleri ise şunlardır (Lillard, 2013: 31):

- Hareket ve biliş
- Seçim
- İlgil
- Dışsal ödül olmaması

- Arkadaşlarla ve arkadaşlardan öğrenme
- Bağlamda öğrenme
- Öğretmen-çocuk etkileşimi
- Çevrede ve zihinde düzen.

Montessori yaklaşımında bireyin bir otorite tarafından eğitime tabi tutulmasından ziyade deneyimlemenin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Zira çocuklar içlerinde kendilerini öğrenmeye doğal olarak iten bir güce zaten sahiptirler. Gelişim süreçlerinde ortaya çıkan duyarlı dönemler sayesinde kendilerinde olan bu güç ortaya çıkar, buna bağlı olarak öğrenme faaliyetinin harekete geçirilmesi için çocuğun ilgisine yönelik materyaller sunmak gerekir. Bu süreçlerde önemli olan çevrenin belirtilen nitelikte düzenlenmesi, çocukların gözlemleyici niteliğinde bir yetişkin tarafından takip edilmeleri ve çeşitli ve çok sayıda öğretim materyallerinin bulundurulmasıdır. Böylece çocuklara kendi başlarına öğrenebilecekleri bir ortam sağlanmakta ve doğuştan getirdikleri yeteneklerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Mutlu v.dğr., 2012: 113).

Geleneksel eğitimden farklı olarak Montessori metodunda öğrenci öğretimin merkezinde yer alır. Sınıf içerisinde disiplinin sağlanması bir eğiticinin sorumluluğunda değildir. Her çocuğun belirli bir düzen ve disiplin bilinci kazanması sağlanır. Montessori yöntemine göre tasarlanmış çevrede çocuk nasıl çalışacağını, neye çalışacağını ve çalışmasının ardından etrafını nasıl toplayacağını öğrenir (Fagan, 2015: 4). Çocuklar kendi merakları ve ilgileri doğrultusunda seçtikleri materyal ile kavramları keşfederken yaptıkları hataları kendilerinin fark etmesi ve düzeltmeye çalışması esastır. Geleneksel yöntemde her çocuk için belirli bir sıra düzeni varken, Montessori sınıflarında çocuk dilediği yerde, istediği arkadaşlarıyla çalışma yapabilir (Danişman, 2012: 98). Yaklaşımın sınıf ortamındaki uygulamalarına dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Lillard “Montessori in the Classroom” adlı eserinde yaklaşımın uygulanış şekline dair öğretmenlere rehberlik edecek türde bir örnek sunmaktadır (Lillard, 1997).

Maria Montessori'nin yaklaşımının din eğitimi yorumunu Barselona'daki araştırma okulunda ve 1926 yılında İtalyan öğretmenler için düzenlenen 6 aylık bir seminerde tanıttığı ya da uyguladığı

aktarılmaktadır (Hyde, 2011: 342). Kendisinden sonra da bu alanda çalışmalar yapılmış, benzer yöntemlerle farklı dini gruplara yönelik din eğitimi teorileri geliştirilmiştir. Bu teorilerden biri olan The Good Shepherd metodunu geliştiren Sofia Cavaletti'nin Montessori yönteminin prensiplerinden oldukça etkilendiği söylenebilir. Aynı şekilde İtalya'daki Montessori Eğitim Merkezinde eğitim alan ve Godly Play yöntemini geliştirip uygulayan Jerome Berryman kendisini bir Montessori eğitimcisi olarak tanımlamaktadır. Godly Play yönteminin uygulamalarına bakıldığında da Montessori yaklaşımının açık etkileri görülmektedir (Hyde, 2011: 342).

1.1. The Good Shepherd

Sofia Cavaletti ve Gianna Goobi tarafından, Montessori eğitim ilkeleri esas alınarak, belirli yaş grubu çocuklara yönelik tasarlanmış din eğitimi yaklaşımıdır. Buna göre uygun materyallerle donatılmış bir sınıf ortamı hazırlanarak çocuğun Tanrı ile doğal bir ilişki kurması ve yaratılışın gizemini kavraması sağlanır (Cavaletti, 1992: 139).

Berryman'ın aktardığına göre Cavaletti, çocuğun dini yaşamına yardım etme sürecinin, kendisine yabancı olan bir şeyi dayatmak değil, çocuğun kendi başına Tanrı'yla yakınlaşma isteğine verilen bir cevap niteliğinde olması gerektiğini düşünmektedir (Berryman, 2013: 75). Cavaletti, çocuğun dini gelişiminde "merak" duygusunun merkezi bir rol oynadığına dikkat çeker. Çocukların bu duygusunu harekete geçiren ise somut anlamda bir "gerçekliğe bakış"tır. Yani çocuğun öğrenme isteğinin tetiklenmesi için öncelikle nesneyi görmesi ve merakını canlandırması gerekir. Sonuç olarak çocuk merak ettiği şeyi sorgulamaya başlayacaktır. Dolayısıyla çocuklar ile Tanrı arasında bir ilişki kurulabilmesi için onları dünyada insanlığa sunulan hediyeleri görmeye teşvik etmek ve dinin mesajına dair içerikleri çocuğun gelişimsel özelliklerine göre bu amaçla çeşitlendirmek gerekir. Bunun için de Montessori'nin "pratik yaşam" teorisi ideal bir uygulama aracıdır (O'Shea, 2017: 309-310).

Yaklaşımın uygulanması aşamasında Kutsal Kitap ve ayinlerden derlenen belirli bölümler, dini bir atmosferi yansıtan materyallerin kullanıldığı bir sınıf ortamında verilir. Çocukların din ve Tanrı ile bağlantı kurabilmesi amacıyla gerektiğinde İncil'den seçilen bazı

kıssalara özel materyaller de geliştirilir (Hyde, 2004: 141). Tanrı'nın kelamının çocuğa anlatımı, açıklanması ve çocuğun soru sorması ve yanıtlamasından sonra oyun ve materyaller yardımıyla din eğitimi süreci gerçekleştirilmiş olur. Yani çocuk kendi gelişim dönemine uygun olarak kutsal olanla bir bağ kurmuş olur.

The Good Shepherd yöntemi çocuğa tam anlamıyla bir "keşif" imkânı sunar. Konunun belirlenmesi, materyallerin kullanımı tamamen çocuğun o anki merakına bağımlı olarak şekillenir. Materyal seçiminde çocuğun gelişimsel aşamalarına dikkat edilir. Çocuğun "hassas dönem"leri göz önünde bulundurularak materyal hazırlanır. Dersin işlenmesi üç aşamada gerçekleşir ancak bu süreçlerin nasıl yönlendirileceği çocuğun gelişimsel düzeyine göre değişiklik gösterir. 3-6, 6-9 ve 9-12 yaş aralıklarına göre ayrıca içerik ve yöntem belirlenir. Dersin ilk aşaması derse hazırlık sürecidir. Konuyla ilgili materyaller sınıfa yerleştirilir, öğrenciler sınıfa alınarak öncelikle zarafet kuralları çerçevesinde ortamı nasıl kullanabilecekleri izah edilir. İkinci aşamada materyalin öğretmen tarafından basit bir şekilde sunumu yapılır. Öğretmen, ders esnasında kısmen ve çok gerektiği takdirde müdahil olur. Daha çok gözlemci mahiyetindedir. Tüm öğrencilere karşı eşit düzeyde ilgi gösterir. Konunun daha iyi anlaşılması için çocuklardan ayrıca grup olarak çalışmaları da istenir. Böylece kendi aralarında iletişim kurmaları sağlanarak karşılıklı öğrenme imkanı tanınmış olur. Bu süreçte öğrencilerden, sınıfta bulunan çizim araç gereçleri ile konuya ilişkin zihinlerinde oluşan soruları cevaplandırmaya yönelik resim yapmaları istenir. Son aşamada ise tüm öğrenciler bir araya gelerek dua edilir ve bir sonraki ders için sınıf hazır duruma getirilerek ders bitirilir (Cavalletti, 1992: 140-220).

1.2. Godly Play

Godly Play, Jerome W. Berryman tarafından geliştirilmiş olan bir erken çocuklukta din eğitimi yöntemidir. Temel amacı çocukların manevi kimliklerini bulmaları ve özellikle kendi varlıklarının sınırlarıyla yüzleşmeleri konusunda onlara rehberlik etmektir (Hyde, 2010: 508). Bu eğitim metodu belli bir dine/mezhebe bağlı öğrencilerle yürütüldüğünden daha çok mezhebe dayalı eğitim veren kurumlarda uygulandığı söylenebilir (Grajczonek - Truasheim, 2017: 173).

The Good Shepherd yöntemini yeniden ve kendi mezhebine göre yorumlayan Berryman'a göre, Hristiyanlık eğitimi (dini eğitim) bir dinin ne olduğunu anlatmaktan ziyade, dinin insan hayatındaki yerini ve insanın dinini nasıl yaşayacağını göstermeye yönelik olmalıdır. Din eğitiminin temelinde de din dilinin çocuk yaşta öğrenilmesi ve özümsemesi yatmaktadır (Berryman, 2013: 5-6). Godly Play bir anlamda Cavaletti'nin çalışmalarının tecrübe edilmiş ve uygulamalar neticesinde yeniden şekillendirilmiş bir formudur.

Godly Play, Montessori yaklaşımı esas alınarak uygulanan bir "manevi rehberlik" niteliği taşımaktadır. Buna göre çocuklar ve yetişkinler varoluşlarını anlamlandırmada teşvik niteliği taşıyan karşılıklı bir iletişim içerisindeyler (Oruç, 2014: 628). Söz konusu bu paylaşım olmaksızın çocukların ve yetişkinlerin bütünlük ve gerçeklik algularını tam anlamıyla kavrayabilmeleri mümkün değildir. Entelektüel açıdan zenginleşen her yetişkin varoluşsal konularda daha çok sorgulamalar yapmasına rağmen çocukluk döneminde sahip olduğu manevi derinlikten uzaklaşmaya başlar. Bu durum bir yünden din dilinin ruhu ile olan bağlantının kaybedilmesinden kaynaklanır (Miller-McLemore, 2006: 21). Godly Play yöntemi de bahsedilen bağlantının devamlılığı için çocukların ergenliğe girmeden önce Hristiyan dili sistemini içselleştirmelerini hedeflemektedir (Berryman, 2013: 95). Berryman'ın kendi ifadesiyle yaklaşımın amacı "Montessori metoduna göre hazırlanmış bir sınıf ortamında hayatın amaç ve anlamının farkına varma, Hristiyan din dili sistemini kullanarak hikaye, kıssa, toplu dini etkinlikler yoluyla Hristiyan hayat tarzını sergileme" dir (Berryman, 2009: 119).

"Hristiyan din dili", içerisinde kutsal hikaye, meseller, ayinsel ifadeler ve tefekkürü barındıran, her birinin kendine has bir üslubu olan konuşmaları ifade eder. Berryman'a göre bu dili öğrenmek herhangi bir sanatı öğrenmek gibidir. Bir ressam olmak için resim yapmak gerektiği gibi, bu dile hakim olabilmek için erken dönemden itibaren öğrenmek ve düzenli olarak kullanmak gerekir. Godly Play yönteminin hedefi de bu dili çocuklara öğretebilmektir (Berryman, 2013: 120-123).

Godly Play yönteminde çocuklara uygun, dini motifleri de içerisinde barındıran ve çocuğun dikkatini dağıtacak her türlü dış etkiden uzak bir sınıfın düzenlenmesi zorunludur. Çocukların gün boyu ders gördükleri genel bir sınıf ortamından farklı olarak yalnızca din dersi için tasarlanmış bir eğitim ortamı hazırlanır. Burada yapılacak derslere çocuğun katılıp katılmaması kendi hazırbulunuşluğuna bağlıdır. İlk aşama olarak çocuğun hazır olması, bir anlamda eşikten atılması gerekmektedir. Ancak o takdirde ders halkasına dahil edilir (Grajczonek - Truasheim, 2017: 179). Çocuk kendisini hazır hissetmedikçe sınıfa girmesi için zorlanmaz. Bu süreçte önemli olan çocuğun kutsala dair hislerini uyandırmaya çalışmaktır.

Bir sonraki adımda, Godly Play yöntemi kutsal olanla ilişki kurulması açısından İncil’de yer alan kıssa ve hikayelerden faydalanır. İçeriğin belirlenmesi kilisede yürütülen ayin programına bağlıdır. Haftanın konusuna göre seçilen kıssalar çocuğun gelişim düzeyine bakılmaksızın bir yetişkin tarafından yardımcı materyaller ile birlikte, din dilinin kullanımına özen gösterilerek anlatılır. Anlatımla başlayan dini eğitim süreci semboller ve oyun ile sonuçlandırılarak hedeflenen kazanım gerçekleştirilmiş olur. Bu yüzden en başta hikaye yahut kıssanın doğru bir din dili ile anlatımı önem arz etmektedir. Din dilinin çocuklara kavratılmasını amaçlayan bu yöntemde kullanılan hikaye ve kıssaların bir anlatıcı tarafından, aynı dil kullanılarak aktarılması gerekmektedir. Bu nedenle The Good Shepherd yönteminden farklı olarak Godly Play sınıf ortamında bir yetişkinin rehberliği ağır basar. Hazırlanan sınıfa alınan çocuklar bir halka şeklinde bu eğitimi vermekle görevlendirilmiş yetişkinin etrafına dizilir ve anlatıcı sınıf içerisindeki üç boyutlu figürleri, sembolleri, resimleri de kullanarak sunumunu yapar (O’Shea, 2017: 314-315; Grajczonek - Truasheim, 2017: 182).

Son aşama ise “meraklandırma” sürecidir. Anlatıcı konuya ilişkin çocukların ne düşündüğünü sorgulayarak, en çok hangi kısmını beğendiklerine dair kendi merakını dile getirir ve çocukların istedikleri şekilde bu sorulara cevap vermelerini ister. Kimi resim yaparak, kimisi de materyalleri kullanarak yahut canlandırma yaparak anlatıcının sorularını cevaplandırır. Öğrencilerin yanıtlarının değerlendirilmesinin ardından da bir ikram verilir. Yine halka halinde

dua edilerek yemeğe başlanır. Bir ziyafet niteliği taşıyan bu ikramlar dini semboller ile ilgili olduğundan ayinlerin kavranması açısından büyük önem arz eder. Ziyafetin ardından çocuklar yine öğretmenin gözetiminde sınıftan çıkarılır (Berryman, 2009: 132). Tüm bu süreçler hassas bir şekilde, sıralamasına uygun olarak yapılır. Ancak resmi eğitim kurumlarında ziyafet kısmı uygulamaya dahil edilmez (Grajczonek - Truasheim, 2017: 184).

Gelişim ve çocukların manevi yaşamı üzerine çalışmalar yapan Catherine Stonehouse, Berryman'ın yönteminin etkilerini tespit etmek için karşılaştırmalı bir araştırma yapmıştır. Çocukların İncil kıssaları hakkındaki görüşleri, Tanrı anlayışları ve tecrübelerini sorgulamak amaçlı Godly Play eğitimi gören ve görmeyen çocuklar ile görüşmüştür. Bu görüşmeler esnasında çocuklardan Tanrı'nın, İsa'nın, beğendikleri İncil kıssalarının resmini çizmelerini isteyerek bunlar hakkında fikirlerini almıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda Godly Play ile eğitim gören çocukların kıssaları ilişkilendirme ve içerisindeki anlamı keşfetmede diğer çocuklara nazaran daha yaratıcı olduklarını ortaya koymuştur. Buna göre çocuğun manevi yönünün gelişmesinde dini öğrenmenin hayatı anlamlandırma açısından daha faydalı olacağı sonucuna ulaşılmıştır (Stonehouse, 2001: 38-39).

1.3. The Gift to the Child

The Gift to the Child yaklaşımı Birmingham Üniversitesinde din eğitimi araştırmacıları tarafından geliştirilmiş bir erken çocukluk din eğitimi yaklaşımıdır (Hull, 1996: 172). Bu yaklaşım bir taraftan İngiltere'de dinlerarası eğitimin somut modellerinden biri olan (Tosun, 2012: 137) fenomenolojik din eğitimi yaklaşımını yansıtırken diğer yandan farklı model ve yaklaşımları da içerisinde barındırmaktadır (Oruç, 2013; 2014: 624). Söz konusu yaklaşımın özellikle çokkültürlü eğitim ortamlarına uygun yöntem ve tekniklerle gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Yaklaşımın amacı, çocukların dini pedagojik yöntemler aracılığıyla keşfetmelerine imkân tanımaktır (Grimmitt, 1991: 6).

Religious Education in the Early Years (1987-1989) ve *Religion in the Service of the Child* (1989-1993) adlı projeler çerçevesinde yapılan uygulamalar neticesinde yaklaşımın içeriği belirlenmiş ve konulara

ilişkin materyaller hazırlanmıştır (Hull, 1996: 174). Çeşitli dini kaynaklardan tespit edilen yedi konu başlığı şunlardır;

- Our Lady of Lourdes / Hristiyanlık
- Hallelujah / Hristiyanlık
- Ganesha / Hinduizm
- Nanak's Song / Sihizm
- The Call to Prayer / İslam
- Angels / İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik
- Jonah / İslam ve Hristiyanlık (Grimmitt v.dğr., 1991: 8)

Eğitim sürecinde çocuklara sunulacak materyal, tek bir kelime, bir melodi, bir hikaye, kutsal metinden bir bölüm, bir heykel yahut bir şahıs olabilir. Konu başlıklarının belirlenmesi ve bunlara uygun materyallerin seçiminde belirli kriterler gözetilmiştir. Verilecek dini eğitime konu olacak başlık ve materyaller;

- Gündelik yaşam ve dini hayatın içerisinde özerk bir yere sahip olmalı,
- İçerisinde adanmışlık, kutsallık hissiyatını barındırmalı,
- Çocuklar için bir "hediye" değeri taşımalı, bir kazanıma yol açmalıdır (Grimmitt, 1991: 83; Hull, 1996: 174-175).

The Gift to the Child yaklaşımında din eğitimi dersinin işlenmesi dört aşamalı bir plan şeklinde hazırlanmıştır. Seçilen konuya göre bu aşamaların sıralaması değişiklik gösterebilmektedir.

1.3.1. Katılım (Engagement)

Seçilen dini materyalin sunumunu içeren bu aşama yapılan araştırmalar sonucunda düzenlenen bir ön hazırlık sürecini içerir. Buna göre materyal öğrencilerin karşısına çıkarılmadan önce benzer öğeler kullanılarak çocuğun dikkati çekilmeye çalışılır. Projeler sürecinde Hindistan ve Asya menşeli öğrencilerle yapılan çalışmalardan örnek verecek olursak, ezan konusu anlatılmadan önce çocuklara farklı uyarı sesleri dinletilir. Telefon, yangın alarmı, okul zili gibi sesler çocuklara dinletilerek, bunları duyduklarında ne yaptıkları hatırlatılır. Uyarı seslerini dinlediklerinde durup, verilen direktiflere uymaları ile ezan ve Müslümanların işlerini bırakıp namaza yönelmeleri konusunda benzerlik kurmaları sağlanır. Katılım aşamasında daha çok çocuğun merakını tetiklemek hedeflendiği için mümkün oldukça az düzeyde açıklamaya yer verilir (Hull, 1996: 175-176).

1.3.2. Keşfetme (Exploration)

Çocuğun hayal dünyasına giriş mahiyetini taşıyan bu ikinci aşamada amaç çocuğun materyali tanımasıdır (Hull, 1996: 177). Seçilen dini materyalin hangi dini temsil ettiğini bilmeksizin, çocuğun konu ile ilgili bir fikir yürütmesi beklenir. Eğer bir hikaye ise dinletilir ve çocuğun kendi deneyimlerinden bahsetmesi istenir. Yahut bir resim seçilmişse incelemeleri, hakkında sorular sormaları ve öğretmenin sorularını cevaplandırmaları beklenir (Grimmitt, 1991: 10).

1.3.3. Bağlama Kavuşturma (Contextualization)

Seçilen materyalin dini ve sosyal bağlamı ile ilişki kurulduğu aşamadır (Hull, 1996: 177). Çocuk, obje ile temsil ettiği din arasında bağlantı kurarak materyalin dini hüviyetini kavramaya çalışır.

1.3.4. Yansıtma (Reflection)

Çocukta davranış değişikliği hedefinin gerçekleştiği son aşamadır. Materyali tanıma ve anlamlandırma süreçlerini atlatan çocuk son aşamada yanıt verme, etkileşimde bulunma ve materyalle ilgili kendi duygu ve düşüncelerini ifade edebilecek yeterliğe erişmiştir. Ezan konusunda dinin talebi ile insan davranışları arasındaki bağlantıyı kurabilen bir çocuktan yüksekçe bir yere çıkarak böyle bir durumda hangi kelimeleri kullanarak insanlara bir mesaj vermek isteyeceği sorulmuş ve çocuk "Herkesi sevin!" şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadesiyle çocuğun dini materyalin özünü kavradığı sonucuna ulaşılabilir (Hull, 1996: 177).

Din eğitimi sürecinde belirlenen bu dört aşama hem bir "özdeşleşme", hem de "uzaklaşma" süreçlerini ifade eder. Buna göre farklı din mensubu öğrenciler konu ve materyal sayesinde o din ile özdeşleşme imkanı bulurken, aynı dine ait öğrenciler seçilen materyali farklı bir ortamda gözlemleme fırsatı bulurlar. Bu da kendilerine içerisinde buldukları dini cemaat ortamından uzaklaşma ve farklı açıdan görme olanağı tanır (Hull, 1996: 178).

The Gift to the Child yaklaşımında din eğitiminde belirlenen aşamalarla ilgili kazanımlar hazırlanırken din hakkında öğrenme ve dinden öğrenme yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Bu minvalde her bir konuyla ilgili yedi maddelik kazanım şemaları oluşturulmuştur. Hedeflenen kazanımlar şu şekilde sıralanabilir; iletişim kurma, soru

sorma, hayal etme, empati geliştirme, özdeşleşme, değer biçme, inanma. Bu kazanımlar çocuğun yalnızca dini gelişimine değil, insani yönlerinin de gelişimine pek çok açıdan katkıda bulunur (Hull, 1996: 187; Grimmitt, 1991: 23-24; Oruç, 2013: 238-239).

1.4. Waldorf Yaklaşımında Ahlak Eğitimi

“Steiner Okulları” olarak da adlandırılan Waldorf okulları 91 ülkede bine yakın eğitim kurumunda uygulanmaktadır (Nordlund, 2013: 14). “Yeni bir dünya ve insan” anlayışı ile ortaya koyulan Waldorf Eğitiminde, bireyi özgür kılma ve aynı zamanda davranışlarının sorumluluğunu taşıyabilme gibi kazanımlar hedeflenmektedir. Bu amaçla “antroposofi” kavramını temel alan bir eğitim yöntemi geliştirilmiştir. Buna göre, esas olan insanın tam anlamıyla kendisini bilmesi, kendi potansiyelinin farkında olması ve buradan hareketle aşkın olanın da bilgisine erişebilmesi mümkündür. Waldorf yaklaşımı da bireye bu bilinci kazandırmaya yönelik bir dünya görüşü üzerine eğitim vermeyi hedeflemektedir (Zeteroğlu - Kahraman, 2010: 122).

Bağımsız ve özerk bir yapıya dayalı bir yaklaşım olduğundan Waldorf okullarında sabit bir eğitim-öğretim programına bağlı kalınması söz konusu değildir. Temelde Steiner tarafından geliştirilen, bireyin tüm yönlerinin geliştirilmesine yönelik bir eğitim programı takip edilmektedir. Steiner’in tasarladığı müfredat yine kendisinin çocuğun gelişimi üzerine ortaya koyduğu teorilere göre belirlenmiştir. Buna göre çocuğun gelişim süreci isteme, hissetme ve düşünme olarak ardışık üç aşamayı içermektedir. Bu aşamalar sırasıyla çocuğun taklit, hayalgücü ve temyiz yönlerine karşılık gelmektedir. İlk aşama olan isteme süreci 0-7 yaş aralığına özgüdür. Bu aşamada çocuklar öğrenci-merkezli eğitim yöntemleri kullanılarak fiziksel öğrenme, yaratıcı oyunlar ve yetişkinlerin taklit edilmesi gibi metotlar kullanılarak eğitilebilir. Erken çocukluk eğitiminin içeriği de bu yöntemlere uygun olarak yaklaşımın ilkesi gereği çocuğun ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilebilir (Nordlund, 2013: 14). Bu nedenle mutlak anlamda bir eğitim-öğretim programına bağımlılık yoktur. Dersin içeriği öğrencinin gelişim düzeyine ve yeteneklerine göre öğretmenler tarafından antroposofi anlayışı çerçevesinde düzenlenmektedir (Sözen - Şimşek, 2018: 291).

Waldorf okulları eğitim planında Katolik ve Protestan din dersleri yer almakla birlikte, farklı dinlere mensup öğrenciler mezheplerden bağımsız bir içeriğe sahip olan din derslerinden faydalanabilmektedir. Bağımsız din dersleri herhangi bir dine yahut mezhebe yönelik öğretileri içerisinde barındırmayan, Waldorf eğitim anlayışının temeline uygun olarak insanın ontolojik yönünün konu edildiği dersleri ifade etmektedir (Sözen - Şimşek, 2018: 291). Böyle bir ders sayesinde öğrenciler belirli bir dogmadan ayrı olarak, inanç gelişimleri sırasında karşılaşılabilecekleri problemlerle baş edebilme yetisi kazanabilmektedir.

Katolik ve Protestan mezhebine yönelik din derslerinin bizzat bu mezheplere mensup öğretmenler tarafından verilmesinin zorunluluğu nedeniyle derslere Katolik rahipler ve Protestan papazlar girmektedir. Bağımsız din dersleri ise, Waldorf öğretmen diplomasına sahip ve idare tarafından belirlenen öğretmenler tarafından verilmektedir (Doğan, 2007: 263).

Öğrencilerin insani yönlerinin gelişimini esas alan Waldorf eğitiminde bireyin gizli yeteneklerini ortaya çıkarma noktasında desteklenmesi amacıyla erken çocukluk döneminde derslerde not ile bir değerlendirme yapılmamaktadır. Aynı şekilde sınıf tekrarı da söz konusu değildir. Bu yaklaşıma göre, çocuğa karne olarak verilen belgelerde notlardan ziyade karakter gelişimleri konusunda bilgilendirme ve geliştirilebilecek yeteneklerinden bahsedilmesi daha uygun görülmektedir. Böylece velinin de katılımının sağlandığı davranış gelişimi süreci takip edilebilmektedir (Zeteroğlu - Kahraman, 2010: 134).

2. Eğitim Sürecinde Yaklaşım ve Yöntemlerin Temel Nitelikleri

Yaklaşım ve yöntemleri eğitim süreçlerinin çeşitli yönleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu incelemeyi eğitim öğretimin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamaları ve bu aşamaların alt başlıkları göz önünde bulundurularak yapmak yerinde olacaktır. Yaklaşım ve yöntemlerin; gelişim özellikleri, yaş, din eğitimi yaklaşımları, öğrenme ortamları, yöntem, materyal, içerik ve değerlendirme alanlarına göre temel özellikleri ve karşılaştırma kriterleri aşağıda verilmiştir.

2.1. Gelişimsel Özellikler: Yaklaşım ve yöntemlere uygun program geliştirme sürecinde öğrencilerin gelişim özelliklerine uygunluk en önemli unsurlardan bir tanesidir. Waldorf ve The Gift to the Child öğrencilerin yaş ve gelişim seviyelerinin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. The Good Shepherd de öğrencilerin hassas dönemleriyle doğrudan ilişki kurarak eğitim içeriği hazırladığı söylenebilir. Fakat Godly Play tüm yaş gruplarında aynı hikaye anlatım metodu hiçbir değişiklik yapılmadan kullanılmaktadır. Her ne kadar uygulamada öğretmenler öğrenci seviyesini gözetmeler de programın kendisinde böyle bir seviyelendirmenin yapıldığı görülmemektedir (O'Shea, 2017: 186).

2.2. Yaş: Eğitim sürecinde çocuğun yaşının dikkate alınması hususunda, The Good Shepherd, The Gift to the Child ve Waldorf çocuğun zihinsel ve duygusal gelişim süreçlerini dikkate alırken, Godly Play özel bir yaş aralığı belirlenmemektedir. Buna göre The Good Shepherd dersin işlenmesi üç ayrı yaş aralıklarına göre şekillenir; bunlar 3-6, -6-9 ve 9-12 yaş aralıklarıdır. The Gift to the Child ve Waldorf ise her eğitim düzeyindeki çocuğu yaşına göre şekillendirilir. Waldorf'ta öğrencilerin yaş düzeyleri temelde kurucusu Steiner'in gelişim ilkelerine göre belirlenmiştir. Godly Play'de ergenlik öncesinde çocuğun din dilini öğrenmesi ön planda tutulduğundan aynı grup içerisinde farklı yaş düzeylerinde çocuklara yönelik eğitim verilebilmektedir. Eğitimin niteliğinin belirli gelişim dönemlerine yönelik olarak düzenlenmesinden ziyade farklı yaş gruplarının din dilini kavrayabilmesine özen gösterilir.

2.3. Din Eğitimi Yaklaşımı: Yaklaşım ve yöntemlere genel olarak bakıldığında çeşitli şekillerde gruplandırmalar yapmanın mümkün olduğu söylenebilir. Öncelikle yaklaşımları hitap ettikleri din eğitimi yaklaşımına göre değerlendirmek mümkündür. Buna göre Godly Play ve The Good Shepherd *dini öğrenme* yaklaşımı altında değerlendirmek mümkündür. Söz konusu yöntemler belli bir inancın temsilcisi olan Kilise'lerde, Kilise mensubu öğrencilere, Kilise mensubu eğitimciler tarafından yürütülmektedir. The Gift to the Child ve Waldorf uygulamalarına bakıldığında ise *din hakkında öğrenme* yaklaşımının izlerini görmek mümkündür. Her ne kadar Waldorf doğrudan bir din eğitimi içeriği sunmasa da içinde barındırdığı ahlak, karakter ve kültür

eğitimi unsurları din eğitimi ile ilişkilendirilebilmektedir. Her iki yaklaşım da merkeze tek bir dini, ahlaki ya da felsefi yaklaşımı almama, tüm inanç şekillerine eşit mesafede yaklaşma ve son olarak çokkültürlü eğitim ortamları ile uyumlulukları bakımından aynı kategoride değerlendirilebilirler.

2.4. Öğrenme Ortamı: Yaklaşım ve yöntemleri öğrenme ortamlarına göre değerlendirdiğimizde The Good Shepherd ve Godly Play'in çıkış noktası olarak kilise merkezli bir eğitimi öngördüğünü söyleyebiliriz. Özellikle Godly Play'de daha çok kilise içerisinde oluşturulmuş özel bir sınıf ortamında eğitim verilmektedir. Fakat günümüzde her iki yöntem kamu okullarında da kullanılmaktadır, bu bakımdan söz konusu metotların hem kilise hem de okul düzeylerinde yürütülen eğitimlere uygun olduğu söylenebilir. The Gift to the Child ve Waldorf uygulamaları ise özel ve kamu okullarında farklı inanç biçimlerinden öğrencilerin bir arada olduğu ortamlarda uygulanmak üzere geliştirilmiştir ve kilise uygulamalarına dönük bir amacı ya da içeriği bulunmamaktadır. Bu yönden yukarıda anılan ilk iki yöntemin tek tip eğitim verilen kiliseler ve okullar için, ikinci kategoridekilerin ise okul eğitimi için uygun olduğu söylenebilir.

2.5. Yöntem: Eğitimde kullanılan yöntemler açısından değerlendirildiğinde dört uygulamanın tamamının öğrenci merkezli olduğu söylenebilir. Başta oyunla öğrenme olmak üzere; işbirlikli öğrenme, akran öğrenmesi, yaparak yaşayarak öğrenme, hikaye ile öğrenme gibi eğitim öğretim yöntem, strateji ve uygulamalarını kullandıkları görülmektedir. Bununla birlikte The Good Shepherd ve Godly Play eğitimin merkezine kutsal metinleri ve burada anlatılan hikayeleri almaktadır. Diğer iki yaklaşımın ise herhangi bir metni inceleme ya da katılımcılara belli bir metin üzerinden eğitim verme gibi bir amacının olduğu söylenemez.

2.6. Materyal: Eğitim öğretim sürecinde kullanılan materyallere bakıldığında yaklaşım ve yöntemlerin tamamının çocukların gelişim seviyelerine uygun eğitici oyuncaklar ve diğer materyallere yer verdiği görülebilir. Özellikle Montessori eğitim metodunu temel alan Godly Play ve The Good Shepherd Montessori sisteminde kullanılan tüm materyallere süreç içinde yer vermektedir. Bu yöntemlere göre

çocuğun dini materyalle karşılaşması onda kutsallık hissini oluşturulmasına aracılık edecektir. Waldorf da öğrencilerin gelişim seviyelerine göre birlikte öğrenmelerini hedefleyen yönüne paralel bir şekilde uygun materyallerin kullanımının önünü açmaktadır. Benzer bir biçimde öğrenci merkezliliği ve oyunla öğrenmeyi temele alan The Gift to the Child'ın da materyal çeşitliliğine sahip olduğu görülür. Tüm yaklaşımların materyal kullanımına dönük eşit düzeyde olumlu bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir.

2.7. İçerik: The Good Shepherd ve Godly Play Hristiyanlık dini özelinde uygulandığından içerikleri Kutsal Kitap ve ayinler çerçevesinde şekillenir. Godly Play içeriğin aynı dilde ve şekilde aktarımı noktasında The Good Shepherd'den farklılık gösterir. Ayrıca bazı imanla ilgili konularda iki yöntem arasında mezhepsel farklılıklar görülebilmektedir. Örneğin, Tanrı'nın insanı kendi suretinde yaratmasını ifade eden Imago Dei anlayışında The Good Shepherd daha çok Katolik düşünce sistemine göre şekillenirken, Godly Play'de Protestan fikirleri hakimdir (O'shea, 2017: 311). Bu anlayışa bağlı olarak yöntemlerin konu edindikleri ayinler içerik bakımından mezheplere göre farklılık göstermektedir. Çokkültürlü ortamlara yönelik geliştirilen The Gift to the Child yaklaşımında içerik ilk uygulamalar esnasında yedi başlık şeklinde belirlenmiştir. Bu yedi konu çeşitli dini kaynaklardan elde edilmiş ve belirli ilkelere bağlı olarak seçilmiştir. Yine farklı konularda aynı kriterler göz önünde bulundurularak çeşitli din eğitim müfredatı hazırlamak mümkündür. Bu yaklaşım ve yöntemlerden farklı olarak Waldorf bir resmi kurum eğitimi niteliğini barındırdığından yeniden şekillendirilebilir bir müfredat programına sahiptir. Katolik ve Protestan kaynaklı müfredatın yanında, bağımsız din derslerine yönelik daha çok ontolojik çerçevede konu başlıkları belirlenmiştir.

2.8. Değerlendirme: Montessori metodundan esinlenen The Good Shepherd ve Godly Play çocukların materyalle tanışma süreçlerinin ardından çeşitli etkinliklerle konu hakkında geliştirdikleri fikirleri gözlemler. Bunun için kimi zaman çocuklardan resim yapmaları, grup olarak iletişime geçmeleri, oyun oynamaları istenir. Sınıf içerisinde sorumlu öğretmen yahut yetişkin birey de gerekli gözlemlemeyi yapar. The Gift to the Child yaklaşımında ise seçilen

konu başlığı ve ilgili materyalin çocuk tarafından nasıl anlaşıldığının takip edilebilmesi için “yansıtma” aşaması mevcuttur. Bu aşamada çocuk konu ile ilgili kendisinde oluşan düşünce ve davranış değişikliğini göstermesi için teşvik edilir. Waldorf’ta ise, karnelerde klasik notlandırma sistemi yerine karakter gelişimleri hakkında değerlendirmeler yapılarak, öğrencilerin beslenmesi gereken yetenekleri hakkında velilere gerekli bilgiler verilir.

Tablo 1. Yaklaşımların Temel Nitelikleri

	The Good Shepherd	The Godly Play	Gift to the Child	Waldorf
Gelişim Seviyesi	Gelişim özellikleri dikkate alınır.	Gelişim özellikleri belirleyici bir rol oynamaz.	Erken çocukluk dönemi zihinsel ve duygusal gelişimleri ön plandadır.	Erken çocukluk dönemi zihinsel ve duygusal gelişimleri ön plandadır.
Din Eğitimi Yaklaşımı	Belirli kilise gruplarına yönelik dini öğrenmedir.	Belirli kilise gruplarına yönelik dini öğrenmedir.	Çokkültürlü eğitim ortamlarına yönelik olarak din hakkında öğrenmeyi içerir.	Çokkültürlü eğitim ortamlarına yönelik olarak din hakkında öğrenmeyi içerir.
Öğrenme Ortamı	Kilise merkezli, yalnızca dini eğitim için tasarlanmış sınıflar kullanılır.	Kilise merkezli, yalnızca dini eğitim için tasarlanmış sınıflar kullanılır.	Okul öncesi resmi kurumlarda zenginleştirilmiş sınıf ortamı içerisinde ders işlenir.	Okul öncesi resmi kurumlarda zenginleştirilmiş sınıf ortamı içerisinde ders işlenir.
Yöntem	Dersin işlenişi esnasında öğrenci merkezli uygulamalar kullanılır.	Dersin işlenişi esnasında öğrenci merkezli uygulamalar kullanılır.	Dersin işlenişi esnasında öğrenci merkezli uygulamalar kullanılır.	Dersin işlenişi esnasında öğrenci merkezli uygulamalar kullanılır.

Materyal	Dini hayat içerisinde yer alan materyaller kullanılır.	Dini hayat içerisinde yer alan materyaller kullanılır.	Dini materyalin sunumundan önce benzer materyaller kullanılır.	Konuyla alakalı her türlü materyal kullanımına açıktır.
Yaş	Belirli yaş aralıklarına has seviyeleri vardır.	Farklı yaşlarda çocuklar bir arada ders görebilir.	Erken çocukluk dönemine yönelik olarak düzenlenir.	Okul öncesi, ilkokul ve lise düzeyinde eğitim mevcuttur.
İçerik	Kutsal Kitap ve ayinlere göre şekillenir.	Kutsal Kitap ve ayinlere göre, orijinal din dili kullanımına özen gösterilerek şekillenir.	Çeşitli din ve inançlardan kutsallık hissini barındıran, gündelik dini hayata yönelik başlıklar belirlenir.	Esnek bir müfredat içerisinde hem Katolik-Protestan hem de bağımsız din derslerine yönelik ontolojik konuları içerir.
Değerlendirme	Ders sonunda resim yapma, oyun vb. etkinlikler, grup çalışmaları ile konunun anlaşılması değerlendirilir.	Ders sonunda resim yapma, oyun vb. etkinlikler, grup çalışmaları ile konunun anlaşılması değerlendirilir.	Yansıtma aşamasında çocukta meydana gelen davranış değişikliği takip edilir.	Karakter gelişimleri hakkında değerlendirmeler yapılır, yetenekleri teşvik edilir ancak notlandırma yapılmaz.

Erken çocukluk döneminde din, ahlak ya da değer eğitimi konu alan yaklaşımlara bakıldığında dini, felsefi ve seküler bakış açıları ile ilişkilendirilebilecek çeşitliliğe sahip alternatiflerin olduğu görülmektedir. Yukarıda sıralanan özellikler bir yöntemi diğerinden daha üst bir seviyeye çıkarmadığı gibi öğrenci üzerindeki etkileri ile ilgili de bilgi veremez. Yöntemlerin çeşitli açılardan etkililiği öğrenci profiline, eğitimcinin yetkinliğine ve kullandıkları eğitim ortamına göre değişiklik gösterecektir.

Sonuç ve Öneriler

Erken çocukluk döneminde dini, manevi ya da ahlaki bir eğitimin öğrencilere hangi ortamlarda ve içeriklerle aktarılması gerektiği sorunu farklı zorlukları da ortaya çıkarması açısından oldukça karmaşıktır. Öncelikle eğitim sürecinin ana aşamaları olan tüm alanların; alanyazın, alanda yapılan araştırmalar ve güncel sorunlar da göz önünde bulundurularak dikkatle planlanması gerekmektedir. Sonrasında ise okul öncesi eğitim uygulamaları kontrol edilmeli ve yeniden yapılandırılmalıdır.

Çocukların erken dönemlerde dini manevi gelişimi ve ihtiyaçları ile ilgili Türkçe literatürde yeterli çalışmanın yer almaması bu dönemdeki çocuklar için nasıl bir eğitim içeriği hazırlanması gerektiği ile ilgili zorlukların sebeplerinden bir tanesidir. Bununla birlikte çocuklarda maneviliğin ne demek olduğunu ve neleri kapsadığını tam olarak tespit etmek ya da bununla ilgili evrensel ortak bir bakış açısı geliştirmek oldukça zor görünmektedir. Bu noktada çocukların gelişim evrelerinin yanı sıra ülkelerin ve kültürlerin temel manevi değerleri göz önünde bulundurularak içerik, materyal ve yöntem hazırlama çalışmalarını yapılması gerekmektedir.

Çocukların erken dönem dini-manevi gelişimi ile ilgili hazırlanacak içeriklerde onların aslında gelişimsel olarak ihtiyaç duymadıkları bilgileri aktarmak ya da gelişim seviyelerinin üstünde kazanımlar oluşturmaktan kaçınmak gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki erken çocukluk döneminde çocuğun en büyük ihtiyacı ve görevi oyun oynamak ve temel yaşam becerilerini kazanmaktır. Bu bakımdan çocukların takip etmekte zorlanacakları ağır eğitim içeriklerinden ziyade eğitsel oyun ve oyuncaklara dayalı temel bir eğitim tercih edilmelidir. Eğitimin içeriği kişinin kendisi, çevresi ve doğa ile olan ilişkisinde yol gösterecek ve günlük yaşamda karşılaşılabileceği durumlar için rehberlik edecek şekilde dizayn edilmelidir.

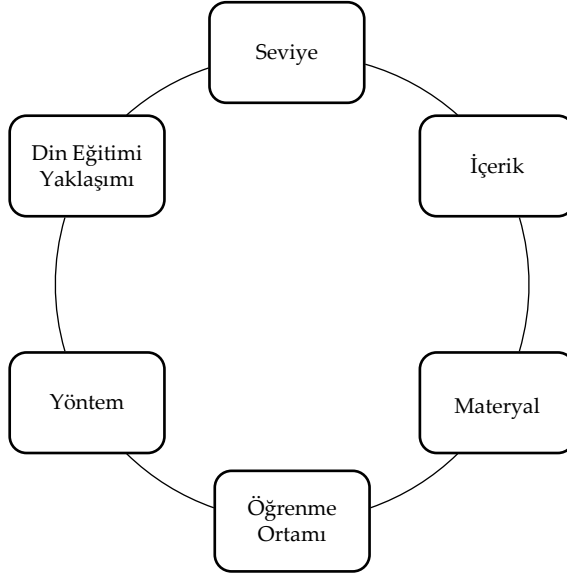
Eğitim süreci göz önüne alındığında şüphesiz en önemli noktalardan bir tanesi de eğitim-öğretim yaklaşımları, eğitimin içeriği ve öğreticilerin donanımı sayılabilir. Türkçe literatüre bakıldığında okul öncesi dönemdeki çocukların ahlak, değer ya da sosyal kurallar ile ilgili eğitimlerinde benimsenmiş dini bir yaklaşımın varlığından söz

edilmesi mümkün değildir. Farklı ülkelerde geliştirilmiş olan modeller ise eğitim programının uygun bölümlerinde kullanılabilir ya da özgün bir yaklaşım geliştirme konusunda yapılacak çalışmalara temel oluşturabilir.

Makalede incelenen yaklaşımların tamamı ülkemizde uygulanmakta olan modellerin bir parçası haline getirilebilir. İncelenen yaklaşımlara bakıldığında hepsinin de temelinde dini kuralların ya da ibadetlerin yetişkinlere hazırlanan içeriklerdekine benzer bir şekilde öğretiminden ziyade dini hikayelere, ahlaki ilkelere, kültürel ve toplumsal değerlere atıf yapan içeriklerin ve bunlara uygun yöntem ve materyallerin tercih edildiği görülmektedir. Çocukların doğayla olan etkileşimleri, hayvan ve bitkilere karşı bakış açıları, birbirleriyle ve toplumun geri kalanıyla olan ilişkileri bu dönem eğitiminin temelini oluşturuyor gibi görünmektedir. Bu bakımdan ülkemizde erken çocukluk döneminde din eğitimi uygulamaları geliştirilirken özellikle yöntem, teknik ve materyaller bakımından dünyada uygulanmakta olan yaklaşımların incelenmesi farklı bakış açıları kazanılmasını sağlayabilir.

Erken çocukluk döneminde dini, manevi ya da ahlaki gelişimi destekleyecek bir eğitim içeriği oluşturulurken eğitimin hangi seviyedeki öğrencilere, nasıl bir içerikle, hangi materyaller kullanılarak, hangi öğrenme ortamında, hangi yöntem ve teknikler kullanılarak ve hangi din eğitimi yaklaşımına göre dizayn edileceği ile ilgili hassas bir çalışma yürütülmelidir. Yukarıda sıralanan kriterlerin tespit edilebilmesi için ise çocuk gelişimi, öğrenme psikolojisi, erken çocukluk dönemi eğitimi uzmanı ve din eğitimcilerinin ortak çalışmalar yürütmesi esas olmalıdır. Aşağıda verilen şekil erken çocukluk döneminde dini-manevi eğitimin ayrıntılarını belirlerken kullanılması gereken ana kriterleri göstermektedir.

Şekil 1. Eğitim içeriği için kullanılabilir kriterler

Kişilerin din ve vicdan özgürlükleri İnsan Hakları Evrensel Beyanname ile garanti altına alınmıştır. Bu kapsamda kişinin kendi çocuğuna dini tercihlerine uygun din eğitimi vermek de devletlerin görevi olarak kabul edilebilir. İlköğretim ve ortaöğretim seviyelerinde olduğu gibi okul öncesi dönemde de farklı yaklaşımların geliştirilmesi farklı inanç türlerinin okul içindeki temsili için büyük önem taşımaktadır. Makalede incelenen yaklaşımlar tamamen seküler eğitim ortamlarında uygulanabileceği gibi bir dinin benimsendiği ortamlarda da uygulanabilecek özelliklere sahiptir. Bu yaklaşımları çeşitlendirmek ve bir yandan içinde yaşadığımız coğrafyaya uygun diğer yandan ise dünya vatandaşları yetiştirme amacı güden yaklaşımlar geliştirilmelidir. Bu noktada yaklaşım, yöntem, teknik ve materyallerin etki düzeylerinin incelendiği alan araştırmaları şüphesiz ki literatürü geliştirecektir.

Kaynakça

- Berryman, Jerome W. *Teaching Godly Play: How to Mentor the Spiritual Development of Children*. Denver: Morehouse Education Resources, 2009.
- Berryman, Jerome W. *The Spiritual Guidance of Children: Montessori, Godly Play, and the Future*. New York: Morehouse Publishing, 2013.
- Cavalletti, Sofia. *The Religious Potential of the Child (3-6 years)*. Chicago: Liturgy Training Publications, 1992.
- Coles, Robert. *The Spiritual Life of Children: The Inner Lives of Children*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1990.
- Danişman, Şahin. "Montessori Yaklaşımına Genel Bir Bakış ve Eğitim Ortamının Düzenlenmesi". *Eğitimde Politika Analizi Dergisi* 1/2 (2012): 85-113.
- Doğan, Recai. "Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli". *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*. Ed. İlyas Çelebi. 255-300. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Fagan, Aimee. *Sewing in the Montessori Classroom: A Montessori Practical Life Curriculum for the Primary Ages*. Virginia: Record Press Paperback, 2015.
- Fowler, James. "İman Bilincinin Evreleri". Trc. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000): 85-104.
- Goldman, Ronald. *Religious Thinking From Childhood to Adolescence*. New York: The Seabury Press, 1964.
- Grajczonek, Jan - Maureen, Truasheim. "Implementing Godly Play in Educational Settings: A Cautionary Tale". *British Journal of Religious Education* 39/2 (2017): 172-186.
- Grimmitt, Michael. "The Use of Religious Phenomena in Schools: Some Theoretical and Practical Considerations". *British Journal of Religious Education* 13/2 (1991): 77-88.
- Grimmitt, Michael - Grove, Julie - Hull, John Martin - Spencer, Louise. *A Gift to the Child: Religious Education in the Primary School-Teachers' Source Book*. London: Simon & Schuster, 1991.
- Harms, Ernest. "The Development of Religious Experience in Children." *The American Journal of Sociology* 50/2 (1944): 112-122.

- Hull, John Martin. "A Gift to the Child: A new Approach for Teaching Religion to Young Children". *Religious Education* 91/2 (1996): 172-188.
- Hyde, Brendan. "Children's Spirituality and the Good Shepherd Experience". *Religious Education* 2/99 (2004): 137-150.
- Hyde, Brendan. "Godly Play Nourishing Children's Spirituality: A Case Study". *Religious Education* 105/5 (2010): 504-518.
- Hyde, Brendan. "Montessori and Jerome W. Berryman: Work, Play, Religious Education and the Art of Using the Christian Language". *British Journal of Religious Education* 33/3 (2011): 341-353.
- Lillard, Paula Polk. *Montessori in the Classroom: A Teacher's Account of How Children Really Learn*. New York: Schocken Books, 1997.
- Lillard, Paula Polk. *Montessori Modern Bir Yaklaşım: Anne Babalar ve Eğitimciler İçin Montessori'ye Girişin Klasikleşmiş Kitabı*. Trc. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- Mata-McMahon, Jennifer - Haslip, Michael J. - Schein, Deborah L. "Early Childhood Educators' Perceptions of Nurturing Spirituality in Secular Settings". *Early Child Development and Care* (2018): 1-19.
- Miller-McLemore, Bonnie. "Whither the Children? Childhood in Religious Education". *The Journal of Religion* 86/4 (2006): 635-657.
- Mutlu, Burcu - Ergişi, Arzu - Bütün Ayhan, Aynur - Aral, Neriman. "Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/3 (2012): 113-128.
- Nordlund, Carrie. "Waldorf Education: Breathing Creativity." *Art Education* 66/2 (2013): 13-19.
- Oruç, Cemil. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ed. Mustafa Köylü. 1-49. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Oruç, Cemil. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri". *Yeni Türkiye* 58 (2014): 621-635.

- Oruç, Cemil. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Çoğulcu Bir Yaklaşım: 'Gift to the Child'". *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/26 (2013): 227-258.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014.
- O'Shea, Gerard. "A Comparison of Catechesis of the Good Shepherd and Godly Play". *British Journal of Religious Education* 3/40 (2017): 308-316.
- Sözen, Hasan - Şimşek, Vahdeddin. "Waldorf Okullarında Din Eğitimi Yaklaşımı ve Uygulamaları". *Değişen Dünyada Eğitim*. Ed. Serkan Dinçer. 290-296. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Stonehouse, Catherine. "Knowing God in Childhood: A Study of Godly Play and the Spirituality of Children". *Christian Education Journal* 5/2 (2001): 27-45.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Zeteroğlu, Elvan Şahin - Bağçeli Kahraman, Pınar. "Waldorf Okulları ve Steiner Yaklaşımı". *Okul Öncesi Eğitiminde Uygulanan Farklı Modeller*. Ed. Handan Asude Başal. 121-136. Bursa: Dora Basım Yayın, 2010.